

بازنشر متون تاریخی
رساله‌ای مختصر و نادر
از میرزای شیرازی

به مناسبت گرامی‌داشت چهارم اردیبهشت
دویست و سومین سالروز ولادت میرزای شیرازی

مریم محمدشفیع*

سید محمدحسن حسینی شیرازی (۱۳۲۰-۱۳۱۲ق) مشهور به «میرزای شیرازی»، «میرزای بزرگ» و «میرزای مجدد»، از مشهورترین مراجع تقلید شیعه در قرن چهاردهم هجری است که در چهارم اردیبهشت ۱۱۹۴ (۱۵ جمادی‌الاول ۱۲۳۰) در محله‌ی درب شاهزاده شیراز متولد شد. شهرت او در بین عوام به دلیل صدور فتوای «تحریم تنباکو» است، چنان‌که به واسطه‌ی صدور این فتوا و تأثیرات گسترده‌ی آن برخی او را «احیاگر قدرت فتوا» دانسته‌اند. میرزای شیرازی پس از درگذشت استادش شیخ مرتضی انصاری در سال ۱۲۴۳خ (۱۲۸۱ق)، به مرجعیت عام شیعه رسیده و تا پایان عمر، به مدت سی سال (۱۲۷۳-۱۲۴۳خ)، تنها مرجع بزرگ شیعیان بود. وی سرانجام در ۱۵ بهمن ۱۲۷۳ (۸ شعبان ۱۳۱۲) در سن ۸۲ سالگی در سامرا درگذشت و در حرم امیرالمؤمنین (ع) در نجف اشرف دفن شد.

از میرزای شیرازی آثار متعددی به صورت پراکنده وجود دارد که تاکنون فهرست‌هایی از این آثار منتشر شده، اما تعداد اندکی از این آثار به چاپ رسیده‌اند لذا به مناسبت گرامی‌داشت دویست و سومین سالروز تولد میرزا، ضمن ارایه‌ی فهرستی از آثار ایشان، متن یکی از آثار مختصر و در نوع خود منحصر به فرد او را منتشر خواهیم کرد.

*مسؤل مرکز اسناد
تاریخی موسسه
فرهنگی میرداماد

آثار و تألیفات میرزای شیرازی

کامل‌ترین منبعی که تاکنون به ثبت فهرست آثار میرزای شیرازی پرداخته مقاله‌ای^۱ است از ناصرالدین انصاری که با استناد به کتاب‌های «هدیه‌الرازی الی الامام المجددالشیرازی» و «الذریعه الی تصانیف الشیعه»، «اعلام‌الشیعه» تألیفات شیخ آقابزرگ تهرانی، «اعیان‌الشیعه» تألیف سید محسن امین عاملی، به جمع‌آوری فهرست آثار میرزا پرداخته و برخی ایرادات منابع مذکور را برطرف نموده است. انصاری آثار میرزا را به چهار دسته تحت عناوین «رسائل فقهی»، «رسائل اصول»، «تقریرات درس میرزا» و «مجموعه فتاوی میرزا» تقسیم کرده و در ذیل هر عنوان آثار مربوط به آن بخش را معرفی کرده است.

رسائل فقهی:

۱. کتاب‌الطهاره تا مبحث وضو ۲. کتاب‌الصلوه ۳. رساله در رضاع ۴. کتاب‌المکاسب تا پایان معاملات ۵. حاشیه بر نجاه‌العباد ۶. تعلیقه بر کتاب معاملات وحید بهبهانی ۷. تعلیقه بر کتاب شرح لمعه

رسائل اصول:

۱. رساله در اجتماع امر و نهی ۲. تقریرات درس اصول شیخ مرتضی انصاری (دوره کامل) ۳. تعلیقات بر فرائد‌الاصول تألیف شیخ مرتضی انصاری

تقریرات درس میرزا

۱. تقریرات فقه و اصول میرزا، تحریر آقا سیدابراهیم دامغانی خراسانی.
 ۲. تقریرات فقه و اصول میرزا، تحریر علامه میرزاابراهیم محلاتی شیرازی
 ۳. تقریرات فقه و اصول میرزا، تحریر آقا شیخ اسدالله زنجانی
 ۴. تقریرات درس میرزا، تحریر علامه شیخ باقر زرقانی شیرازی
 ۵. تقریرات درس میرزا، تحریر شیخ باقر شروقی
 ۶. تقریرات درس میرزا، تحریر آقا سیدحسن فرزند سیداسماعیل حسینی قمی حائری
 ۷. تقریرات فقه و اصول میرزا، تحریر علامه سید حسن صدر کاظمی
 ۸. تقریرات فقه میرزا (از ابتدای بیع تا پایان خیارات) تحریر حاج شیخ حسن علی تهرانی مشهدی (وی علاوه بر این کتاب معاملات وحید بهبهانی را تعریب و آراء و فتاوی میرزا را با آن منطبق کرده بود).

۹. تقریر مبحث تعادل و تراجیح از بحث اصول میرزا، تحریر میرزا حمدحسین یزدی کرمانی
 ۱۰. تقریر محبت بیع میرزا، تحریر حاج آقا رضا همدانی صاحب مصباح‌الفقیه
 ۱۱. تقریر مبحث الفاظ و تعادل و تراجیح از بحث اصول میرزا، تحریر شیخ عباس کاشف‌الغطاء
 ۱۲. تقریرات درس فقه میرزا، تحریر آقا شیخ عبدالله زنجانی
 ۱۳. تقریرات اصول میرزا، تحریر علامه آخوند مولی علی روزدری: میرزا شیوه نگارش، تنوع در نظرات اصولیون، حسن تعبیر و شایستگی عبارات و طریق بیان مباحث و مبانی اصولی

۱ - انصاری، ناصرالدین. مقاله «آثار و تألیفات میرزای شیرازی» در مجله حوزه، شماره ۵۰ و ۵۱. خرداد و تیر - مرداد و شهریور ۱۳۷۱، صص ۲۹۶-۳۸۵

خود را که به وسیله‌ی مولی علی نگاشته شده بود، پسندیده و به شاگردانش سفارش کرد تا از آن استنساخ کنند. (جلداول این کتاب براساس سه نسخه: نسخه مولف مورخ ۱۲۸۱ق، نسخه شیخ محمد حائری خراسانی مورخ ۱۳۰۵ق و نسخه مرحوم آقاسید عبدالحسین لاری دزفولی به وسیله موسسه آل‌البیت علیهم‌السلام به چاپ رسیده است.)

۱۴. تقریرات فقه و اصول درس میرزا، تحریر میرزا محمدعلی شیرازی فرزند میرزا مجبعلی
 ۱۵. تقریرات درس میرزا، تحریر حاج سید محمدعلی تنکابنی حسینی فرزند سید محمد صادق
 ۱۶. تقریرات درس اصول میرزا (بحث مشفق)، تحریر شهید شیخ فضل‌الله نوری (در سال ۱۳۰۵ق در تهران به چاپ رسیده است.)

۱۷. تقریرات درس اصول میرزا، تحریر سید محمد فشارکی اصفهانی فرزند امیر قاسم
 ۱۸. تقریرات درس فقه میرزا، تحریر سید محمد هندی غروی فرزند سیدهاشم صاحب شوارع‌الاعلام فی شرح شرایع‌الاسلام

۱۹. تقریرات درس میرزا، تحریر آقا شیخ موسی نوری

۲۰. تقریرات درس میرزا، تحریر سید مهدی آل‌حیدر

۲۱. تقریرات درس اصول میرزا، تحریر سید مهدی حسینی کاظمی فرزند سیداحمد

۲۲. تقریرات اصول درس میرزا، تحریر سیدهاشم آل بحرالعلوم فرزند علامه سیدعلی بحرالعلوم (تقریرات وی مورد پسند میرزا واقع شد و از این روی به شاگردان خود سفارش می‌کرد که از آن تقریرات استنساخ کنند.)

۲۳. تقریرات درس فقه میرزا، تحریر آقا سیدهاشم قزوینی حایری فرزند سید محمدعلی موسوی

مجموعه فتاوی میرزا

۱. معاملات وحید بهبهانی. این کتاب از فارسی به عربی ترجمه شده و توسط شیخ حسنعلی تهرانی انطباق داده شده است.

۲. مجموعه‌ای از فتاوی میرزا به زبان عربی.

۳. حاشیه بر مناسک حج شیخ مرتضی انصاری به زبان فارسی. (این کتاب در سال ۱۳۰۱ با آراء و نظریات میرزا به چاپ رسیده است.)

۴. حاشیه بر مناسک حج شیخ مرتضی انصاری به زبان عربی. (این کتاب در سال ۱۳۰۱ق در چاپخانه صبح صادق در عظیم‌آباد هند به چاپ رسیده است.)

۵. منهج‌النجاه: رساله‌ای است عملیه به زبان فارسی برگرفته شده از فتاوی میرزا که مرحوم حاج شیخ علی نحفی اصفهانی آن را به صورت پرسش و پاسخ تدوین نموده است. (ایشان در این کار فقط بر پاسخ‌هایی که به خط میرزا و یا به امضای وی بوده اکتفا کرده و تاریخ اتمام آن ۱۳۰۴ق است.)

۶. رساله سؤال و جواب: این رساله دربرگیرنده‌ی ۲۳۶ پرسش و پاسخ است. پرسش‌ها از طرف شیخ فضل‌الله نوری و پاسخ‌ها از میرزای شیرازی است. (این کتاب در سال ۱۳۰۵ق

در تهران به چاپ رسیده است.)

۷. رساله سؤال و جواب یا شصت مسأله: پرسش‌ها از شیخ فضل‌الله نوری و پاسخ از میرزای شیرازی. (این رساله در سال ۱۳۰۶ق در ۹۳ صفحه به قطع جیبی در تهران به چاپ رسیده است.)
۸. رساله سؤال و جواب (این رساله از کتاب «شصت مسأله» گسترده‌تر بوده و در تبریز به چاپ رسیده است.)

۹. صراط‌النجاه: رساله‌ای است عملیه که از فتاوی شیخ مرتضی انصاری توسط حاج محمدعلی یزدی برگرفته شده است. (براین رساله حواشی زیادی از مراجع تقلید درج شده و بارها به زبان فارسی چاپ و نشر گردیده است. همچنین نسخه‌ی خطی این کتاب به زبان عربی با حواشی «میرزا محمدحسن شیرازی»، «میرزا حبیب‌الله رشتی» و «شیخ محمد طه نجفی» در کتابخانه امیرالمومنین (ع) نجف اشرف موجود است.)

۱۰. مجموعه‌ای از فتاوی میرزای شیرازی: این مجموعه به وسیله مرحوم حاج فاضل شیرازی از شاگردان میرزا گردآوری شده است.

۱۱. سراج‌العباد (فارسی): این رساله از فتاوی شیخ مرتضی انصاری گردآوری شده و همراه با حواشی میرزا مکرر به چاپ رسیده و از جمله چاپ‌های آن چاپ سال ۱۳۰۲ق در بمبئی است.)

۱۲. سراج‌العباد (عربی): این رساله که تعریب کتاب فوق است، سه تن از علماء بر آن حاشیه دارند: ۱. میرزا محمدحسن حسینی شیرازی ۲. میرزا حبیب‌الله رشتی ۳. شیخ محمد طه نجفی
۱۳. سرورالعباد: رساله‌ای است فارسی که از فتاوی شیخ انصاری جمع‌آوری شده و توسط حاج محمدعلی یزدی گرد آمده و همراه با حواشی و تعلیقات میرزا در سال ۱۳۰۲ در بمبئی به چاپ رسیده است.

۱۴. طریق‌النجاه: رساله‌ای است فتوائی به صورت سؤال و جواب، که سیدمهدی یزدی از فتاوی میرزا گردآوری کرده است. (این رساله برای بار دوم در سال ۱۳۰۲ق در لاهور به چاپ رسیده است.)

۱۵. حاشیه بر کتاب طریق‌النجاه فی بیان مرادات (نجاه‌العباد): اصل کتاب از تالیفات سید زین‌العابدین بن ابوالقاسم طباطبایی تهرانی بوده و میرزا بر آن حاشیه نوشته است.

۱۶. مجمع‌المسائل: این کتاب را سیداسدالله قزوینی به دستور میرزای شیرازی از حواشی کتاب‌های «سرورالعباد»، «سراج‌العباد»، «نجاه‌العباد»، «صراط‌النجاه»، «طریق‌النجاه»، «سؤال و جواب» و «النخبه» مطابق با فتاوی میرزا تا آخر بحث تیمم گرد آورده است.

۱۷. حاشیه برالنخبه: کتاب النخبه تالیف حاج محمدابراهیم کلباسی و خلاصه‌ای از کتاب «ارشادالمسترشدین» در عبادات (غیراز حج) بوده است. (نخبه همراه با حاشیه میرزا در سال ۱۲۸۹ق به چاپ رسیده است.)

۱۸. مجمع‌المسائل: کتابی است فارسی مشتمل بر تمام ابواب فقه از تقلید تا دیات و مسائل متفرقه که توسط میرزا محمدحسن بن محمدابراهیم جزئی اصفهانی مطابق با فتاوی میرزای

شیرازی تدوین شده است. کسانی چون «آخوند مولى محمد کاظم خراسانى»، «میرزا محمد تقى شیرازى»، «سید محمد کاظم یزدى» و «سید اسماعیل صدر» بر این کتاب حاشیه نوشته‌اند. (این کتاب در سال ۱۳۱۰ق به تصحیح میرزای مهدى خراسانى به چاپ رسیده است.)

تقریرات درس فقه میرزای شیرازى با حاشیه‌ی شیخ محمد هادى تهرانى در گنجینه‌ی نسخ دست‌نویس موسسه میرداماد رساله‌ای مختصر و کوچک از میرزای شیرازى وجود دارد که طبق توضیحات مقدمه‌ی آن، تقریر استفتائات شفاهى میرزای شیرازى است که به صورت سؤال و جواب بوده و در این رساله تنها جواب‌ها در ذیل عنوان «مسئله» آمده و سؤال‌ها درج نشده است. این رساله شامل ۶ مسئله در موضوعات صلوات و نکاح و زیارت است. در حاشیه‌ی متن، مواضع اختلاف نظر شیخ محمد هادى تهرانى با میرزای شیرازى آمده و در انتهای حواشى عبارات «شیخ ادام‌اله ظلّه العالی»، «شیخ امداله تعالی ظلّه العالی» و «شیخ مدظله العالی» آمده است. این نسخه در سال ۱۳۲۰ق یعنی هشت سال پس از درگذشت میرزای شیرازى و در زمان حیات شیخ تهرانى، از روی نسخه‌ی دیگری استنساخ شده است. در ادامه به منظور در دسترس قرار گرفتن این نسخه برای پژوهشگرانی که بر روی آثار میرزای شیرازى پژوهش می‌کنند و هم‌چنین به بهانه‌ی گرامی‌داشت دویست و سومین سالروز تولد این عالم بزرگوار، متن کامل این رساله را به همراه حواشى محمد هادى تهرانى خواهیم آورد.

مشخصات نسخه‌شناسی

خط: نستعلیق آمیخته با شکسته‌ی درشت. تعداد سطور در هر صفحه: ۹ و ۱۰ سطر. تعداد کل سطور: ۷۸ سطر. کاتب: ناشناس. محل کتابت: نامعلوم (احتمالاً استرآباد). تاریخ تحریر: پنج‌شنبه ۲۰ رجب ۱۳۲۰ (۳۰ مهر ۱۲۸۱). کاغذ: فرنگی خط‌دار نخودی. جلد و شیرازه: ندارد. تعداد اوراق: ۶ برگ. تعداد صفحات مسطور: ۹ صفحه. قطع: رقعی. این نسخه‌ی دست‌نویس از مجموعه‌ی نسخ دست‌نویس محمود اخوان مهدوی بوده که اکنون در گنجینه‌ی نسخ خطی مؤسسه‌ی فرهنگى میرداماد نگهدارى می‌شود.

متن رساله

بسم الله الرحمن الرحيم و به نستعين
این جمله‌ایست از مسائل متفرقه که از جناب میرزای شیرازى رحمه الله سؤال شده و بعضی از مؤمنین آنها را جمع نموده‌اند و حضرت مستطاب حجه الاسلام و المسلمین مروج الاحکام والدين آقائى آقاشیخ محمد هادى الطهرانى ادام‌اله تعالی ظلّه العالی على رؤس الاعالی والادانى مواضع اختلاف رأى مبارک خود را با ایشان در حواشى مرقوم فرموده‌اند.
مسئله: ماهوت از جهت طهارت و نجاست ذاتین و عرضین محل اشکال نیست، چون مشکوک محکوم به طهارت است، اگرچه از ید کافر گرفته شود، هم‌چنین از جهت اینکه از میتة است به اندکی، چه پشم و مانند آن از چیزهایی که حیات در آنها حلول نمی‌نماید حکم میتة ندارند و اگر کسی اشکال در آن داشته باشد از جهت عدم علم به حال او است که از چه جنس است؟

از حلال گوشت است یا از حرام گوشت؟ بعد از آنکه نماز در حرام گوشت معلوم است که جایز نیست و آنچه متعلق استفتاء از عالم و مورد فتوای او تواند بود، در این مقام حکم مشتبه است و اینکه آیا ید مسلم و سوق مسلمین طریق تشخیص است یا نه، اما آنکه حکم مشتبه آنچه به نظر قاصر احقر کما هوالمقطوع بین العلماء رضواناله علیهم علی مافی المدارک رسیده، عدم جواز نماز در او است و طریقه ید و سوق در این باب چنانچه در باب تذکیر ثابت شد، نشده، اما تشخیص اینکه لباس خالص از مأکول اللحم است یا نه وظیفه عالم نیست و هرکس عمل به معتقد خود نماید، بنابراینکه هرکس داند که ماهوت از حلال گوشت است مانعی از نماز کردن در آن ندارد، چنانچه جمعی از تجار را معتقد این است و به این معنی خبر می دهند و اگر کسی نداند و به اخبار جماعت سایر اسباب خاطر جمع نشود، نمی تواند در آن نماز کند بنا بر آنچه گذشت و اما پوشیدنش از غیر نماز و غیر آن عیب ندارد. مط [لب] و معلوم است که حکم مزبور اختصاص به ماهوت ندارد بلکه حکم هر مشتبه است.

[حاشیه شیخ محمد هادی طهرانی:]

آنچه مذهب محققین از فقها و اساطین است و مقتضای ادله و براهین است این است که در مورد شک جایز است نماز در آن، پس تا معلوم نشود که غیر مأکول اللحم است نماز در آن بی اشکال است انشاءالله تعالی. چنانچه دل در شک و جمیع مواقع این است پس چنانچه چیزی حریر بودن آن محل شک بوده باشد هم نماز در آن اشکالی ندارد. شیخ ادام اله ظلّه العالی

[مسئله:] طریقه زیارت عاشورا این است که اگر بعد از زیارت ششم و نمازهای او یا زیارت دیگر - اگرچه زیارت ششم بهتر است - یک زیارتی مشتمل بر لعن و سلام بکند و دو رکعت نماز [بگذارد] و اگر خود متن عاشورا باشد شاید بهتر باشد و بعد از نماز توجه کرده، صد مرتبه تکبیر بگوید و زیارت عاشورا را بخواند و صد لعن و صد سلام و دعای اللهم حض و سجده و دعای آن را بخواند، بعد از آن دو رکعت نماز بجای آورده، دعا می کند و دعای علقمه را بخواند. انشاءالله تعالی امید است که موافق باشد با آنچه مأثور است با رعایت احتیاط.

[حاشیه شیخ محمد هادی طهرانی:]

زیارت ششم و دعای علقمه از مقارنات زیارت عاشورا است و توقف ندارد بر آنها و این تفصل هم ضرور نیست، بلکه خود زیارت را بر وجه مأثور به عمل می آورد و دو رکعت نماز بعد از فراغ از زیارت هدیه بجای می آورد و دعای علقمه در بسیاری از موارد احوط ترک آن است و این دعاییست که امام علیه السلام کرده بر دشمن خود و از برای دیگران جایز نیست مگر آنکه مبتلا بوده باشند به کسی که از قبیل خلفا از دشمنان دین بوده باشد و قصد اذیت نموده باشد. پس هر دعایی که مناسب حال خود بدانند به آن نحو دعا نمایند، نه اینکه هرکسی دعای علقمه را بخواند. شیخ امداله تعالی ظلّه العالی

مسئله: عقد کردن بدون فحوص در موردی که فحوص کند بعد از کشف، هرگاه مطابق واقع باشد عیب ندارد. مثل اینکه ضعیفه ادعای یاس یا فوت زوج خود کند و متهمه باشد یا صغیره

ادعای بلوغ کند [و] بدون ثبوت بلوغ، او را عقد کند و بعد معلوم شود که بالغه بود در حین عقد، بلکه هرگاه در حین عقد معتقد باشد عدم بلوغ را و بعد معلوم شود بالغه بود عیب ندارد به شرط تحقق قصد انشاء در حین عقد.

مسئله: هرگاه شخص مشغول نمازیست^۲ و می‌داند که نماز عصر را نکرده است و نماز ظهر را هم می‌داند که نکرده است و نمی‌داند که این نمازی که مشغول است، چه نیت کرده است، این را ظهر قرار می‌دهد و تمام می‌کند و بعد عصر را می‌خواند و اگر بداند که ظهر را خوانده و لکن نمی‌داند این را که مشغول است ظهر نیت کرده یا عصر، نمازش باطل است.

[حاشیه شیخ محمدهادی طهرانی:]

نیت عصر نماید و عمل صحیح است انشاءالله تعالی. شیخ مدظله‌العالی

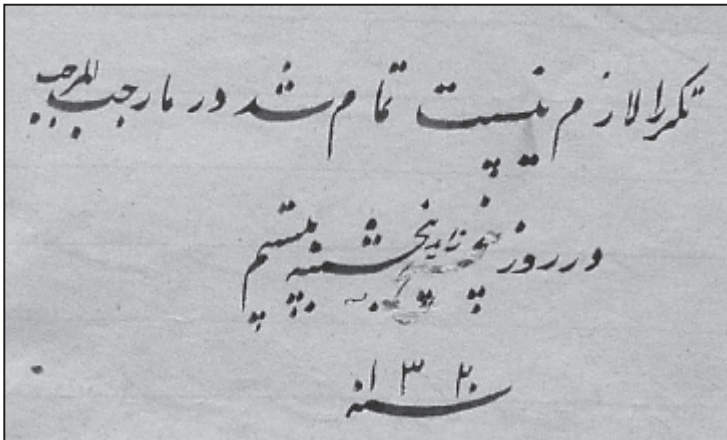
[ادامه مسئله:]

و اگر نداند که ظهر را کرده است یا نه و نمی‌داند که این نماز را چه نیت کرده است، این را ظهر قرار می‌دهد و تمام می‌کند و بعد عصر را می‌خواند و اگر می‌داند که ظهر را نخوانده است و این را عصر نیت کرده است، عدول به ظهر می‌کند و بعد عصر را می‌خواند.

مسئله: در حال سجده هر دو کف دست بر زمین باشد به طریقی که در عرف صدق کند که کف دستش بر زمین است لازم نیست خوابانیدن کف دست را به دقت تمام بر زمین.

مسئله: کسی که تکلیفش اخفات خواندن است چه در قرائت و چه در تسبیحات پس هرگاه نسیاناً جهر بخواند لازم است از سر بگیرد و هرگاه نتواند کلمه را اخفاتاً ادا کند، جهراً بگوید عیب ندارد و لازم نیست بر او از این جهت به نماز جماعت حاضر شدن. لکن اگر بتواند تکبیر را اخفاتاً ادا کند تکرار کند و هرگاه بگوید لکن جهراً گفته شد به همان اکتفا کند، تکرار لازم نیست.

تمام شد در ماه رجب‌المرجب در روز پنجشنبه بیستم سنه ۱۳۲۰

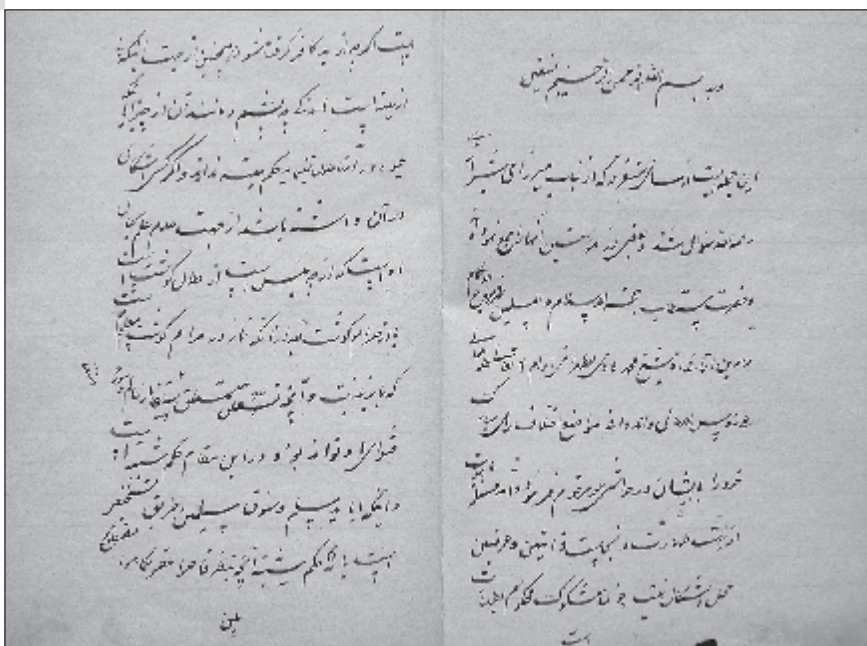

۲- اصل: مشغول نماز نیست

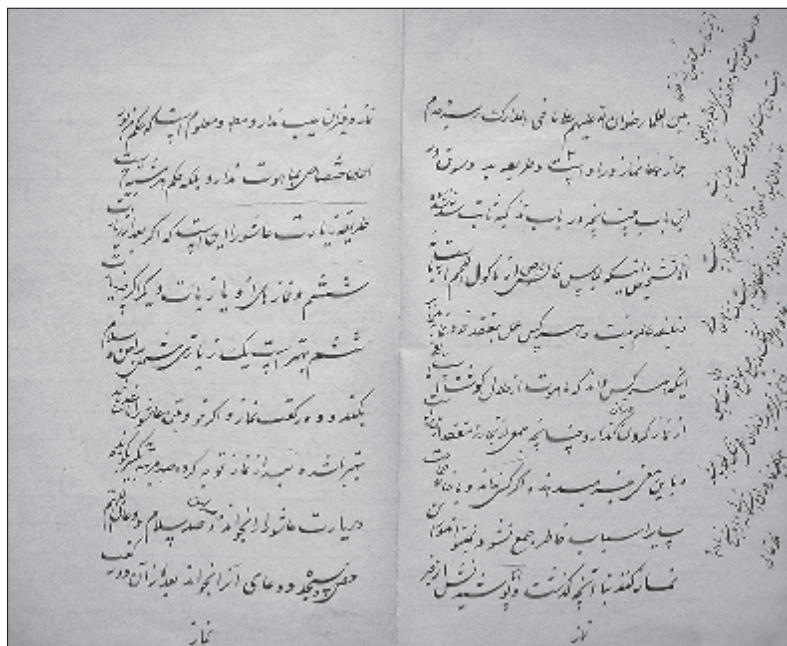
صفحه انجام (صفحه نهم) رساله میرزای شیرازی

(منبع: نسخ خطی محمود اخوان مهدوی در گنجینه نسخ خطی میرداماد)

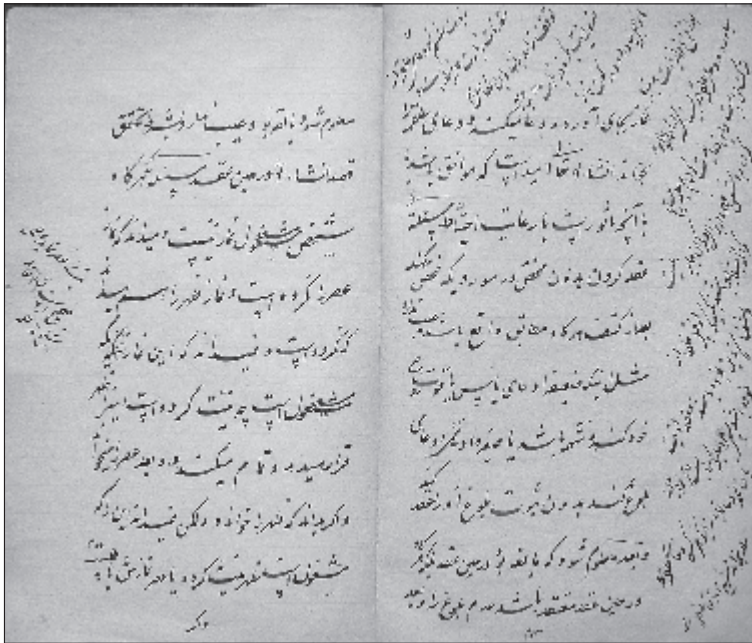
میرداماد

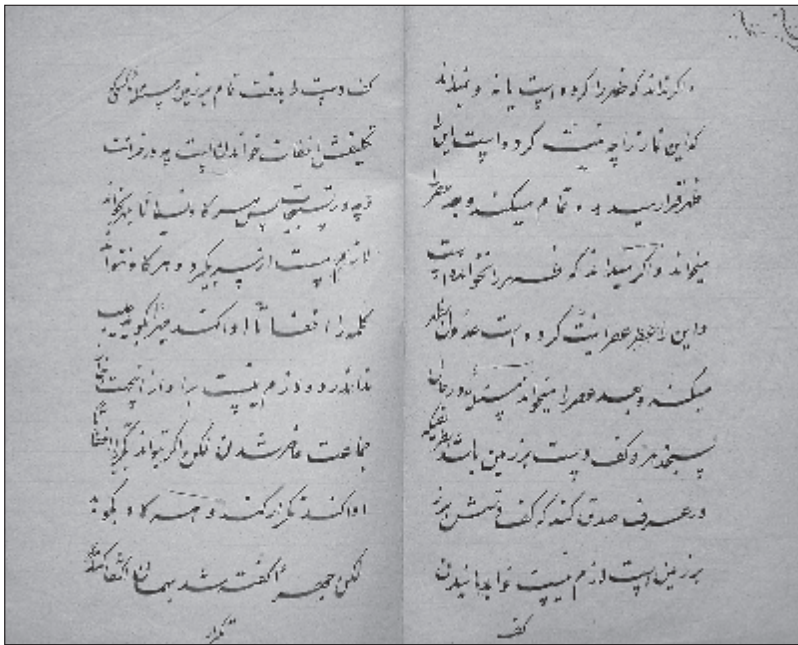
صفحات نخست و دوم رساله

صفحات سوم و چهارم رساله

صفحات پنجم و ششم رساله

صفحات هفتم و هشتم رساله